
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXIX (2021). Книжка / Issue 2</p>
---	---	--	---

DOI: 10.54664/OEBQ6191

ДЕМОГРАФСКИ И РЕЛИГИОЗНИ ПРОМЕНИ В НАХИЯ КАРА ЛОМ ПРЕЗ XVII–XVIII В.

Невена НЕДЕЛЧЕВА*

DEMOGRAPHIC AND RELIGIOUS CHANGES IN NAHIYA KARA LOM IN THE 17TH–18TH CENTURIES

Nevena NEDELICHEVA

Abstract: *The report presents the changes that took place in nahiya Kara Lom between the late 17th and early 18th centuries. It is based on published and unpublished Ottoman documents – detailed cizye and avariz defters, stored in the Ottoman Archives in Istanbul and at the Oriental Department in Sofia. They were composed in the late 17th – first half of the 18th centuries. At the turn of the 18th century, very significant transformations took place in this region, which changed its appearance and state fundamentally. The main focus of the study is on the demographic and religious changes and processes in the region. They were expressed in the sharp decline of the population. This process was specific to the whole region, and its causes can be traced to many factors that have had a detrimental effect. These included climate change, plague epidemics, population migrations, economic problems in the Ottoman Empire, and the process of Islamization. They led to a decline in the population of Kara Lom, which can be described as a demographic crisis. In the vortex of this crisis, there was a “change” of the confessional image of the nahiya, i.e. a radical change in the religious model of the district, which had disastrous consequences for many settlements in the region. The report provides possible explanations for the demographic and religious transformations in nahiya Kara Lom, which shaped the area in the next century as we know it today.*

Keywords: *demographic processes, religious groups, Northeastern Bulgaria, 17th century, 18th century, Ottoman Empire, Christian population, Islamization, migrations, cizye.*

Въпросите относно демографската ситуация по българските земи в периода след османското нашествие и в следващите векове на иноверна власт винаги са били обект на интерес и различни интерпретации¹. Мащабите на тези процеси биха били най-осезаеми и обозрими, когато изследваме техните локални нюанси и специфики из целите български земи. Регионът,

* **Невена Неделчева** – доктор по история, главен уредник в Исторически музей – Попово; България; @nedelceva.nst@gmail.com

¹ Въпросите относно демографската ситуация в българските земи след османското завоевание са широко дискутирани не само в нашата, но и в чуждата историография, и все още не са изцяло решени. През отделните периоди от развитието на българската историческа наука те предизвикват различна степен на интерес и са обект, в повечето случаи, на разнопосочно тълкуване. То е предопределено до голяма степен от наличния за периода изворов материал, както и от политическата ситуация в страната [Гандев, Хр. 1973; Цветкова, Б. 1957; Снегаров, И. 1959; Петров, П. 1972; Димитров, С. 1973, с. 50–65]. Редица изследвания преосмислят теорията за демографския колапс и т.нар. „тъмни векове“ в различни

на който се спира нашето изследване е изключително интересен от религиозна и демографска гледна точка с оглед на множеството трансформации, които преживява през вековете, за да може да го определим днес като регион, плътно заселен с мюсюлманска маса. Промените, които се случват с населението в селищата там, са дотолкова динамични и интензивни, че за близо два века преобръщат из основи етнорелигиозния характер на целия регион.

В настоящата разработка ще направим опит да представим поэтапно процеса на етно-демографски промени, които настъпват в нахия Кара Лом в периода XVII–XVIII в. Проследяването на тези процеси е изключително важно, тъй като те дават отражение върху бъдещия конфесионален облик на този регион. От друга страна, те са показателни за случващото се в империята на границата на тези две столетия и за способите, които османската власт използва за икономически или религиозен „натиск“.

Основните извори, на които се базира настоящото изследване, са подробни муфассал и авариз дефтери от XVI–XVIII в. в съчетание с джизие дефтери от края на XVI и XVII в. Те дават подробна информация както за етноконфесионалния характер на отделните селища, така и за движението на населението в тях и процесите, които се случват с него. Поименното изброяване на домакинствата дава възможност за многоаспектни анализи. Въпреки това е важно да се открие, че в основата си те имат своите специфики, които пряко кореспондират с времето на тяхното създаване и нуждите на империята. С оглед на това е нужно да се отбележи, че докато при муфассал дефтерите от XVI в. данъчната единица *хане* обхваща едно домакинство, то при авариз и джизие дефтерите има явно разминаване между облагателната единица *хане*, която може да обхваща повече от едно домакинство². Въпреки своите специфики богатата и разнородна информация, която се съдържа в тях, ги прави ценен източник за изследване на демографските и религиозните процеси, които протичат в селищата от нахия Кара Лом.

От административна гледна точка нахия Кара Лом е една от трите, които изграждат каза Хезарград през XVIII–XIX в. За първи път името ѝ се споменава през XVI в. във връзка със завета на Бали бей, за което е пояснено, че се намира в място, наречено Кара Лом³. Едва през XVIII в. обаче може да добием ясна представа за териториалния ѝ обхват и селищата, които включва. Границите на нахията не са константна величина, а променят своя селищен обхват през вековете вследствие на появата на нови или на изчезването на отделни поселения. Именно поради това наш изходен пункт на изследване ще бъдат селата, които в средата на XVIII в. са вписани като прилежащи към Кара Лом. Тяхното извеждане и проследяване през XVI и XVII в. е възможно посредством използването на ретроспективен анализ за изграждане на поселищната картина (фиг. 1).

Богата информация за проследяване на настъпилите демографски и религиозни промени предоставят регистровите данни в подробните дефтери от XVI, XVII и XVIII в. Поименното вписване на данъкоплатците и многобройните маргинални бележки позволяват редица уточнения относно спецификата на протичащите промени в продължение на три века и правят по-достоверни изведените на тяхна основа констатации, обобщения и изводи.

Шестнадесетото столетие е време, в което се уплътняват селищната мрежа и демографският потенциал в териториите на бъдещата нахия Кара Лом. То е и времето, когато за първи път се появява мюсюлманска общност в изцяло християнски дотогава селища. За нас това е

аспекти [Тодоров, Н. 1972; Стайнова, М. 1982; Георгиева, Цв. 1999; Георгиева, Цв. 2000, с. 54–74; Иванова, С. 1987, с.155–170; Иванова, С. 2000, с. 459–484; Иванова, С. 1993, с. 53–65].

² Тези въпроси са по-широко представени в хода на изложението на текста при конкретното представяне на използваните различни типове османски регистри и реформите относно начина на облагане на населението в империята. Имайки предвид особеностите на всеки един от тях, в своите анализи ние ще се ограничим по-скоро върху наблюдаване на процеса в неговите мащаби, отколкото в непременното му съпоставяне.

³ BOA – İstanbul, Mühimme defteri 48, с. 156.

моментът, от който бихме могли да започнем наблюденията си върху демографските промени в региона.

В средата на века на територията на бъдещата нахия се откриват 46 поселения, в които живеят 2068 домакинства. В съпоставка с данните от предходни регистрации и особено на такива от втората половина на XV в. [Неделчева, Н. 2017, с. 435–446] основателно може да говорим за процес на демографски бум, който успява да се повтори едва през XIX в. Най-многобройни са изцяло мюсюлманските села – 24, които маркират процесите на презаселване на пустеещите южни части в изследвания регион през XVI в. Този свойствен за столетието процес на миграция на мюсюлманско население към Балканите довежда до трайна промяна в етнорелигиозния облик в тази част от изследваната територия. Заедно с това регистрацията от 1555–1556 г. маркира и друг важен процес, който ще се развие с пълна сила през следващия век. Това е постепенното разчупване на конфесионалната хомогенност на изцяло християнски дотогава села и заселването им с мюсюлманско население. От всички изследвани в средата на XVI в. села 14 са със смесено население, а едва 8 все още са населени изцяло с християни. Въпреки това поселищната и религиозната преорганизация не водят до промяна и в демографската характеристика на региона, който поне до края на века остава доминиран от християнския елемент. Достатъчно показателен е фактът, че близо 73% от населението са християни. Постепенната промяна в религиозната еднородност със заселване на мюсюлманско население, довежда през следващите векове до поэтапно отслабване на християнския елемент в поселищната картина на региона.

Появата на смесени от религиозна гледна точка села се превръща в масово явление, което най-ярко се вижда през следващото столетие. В средата на XVII в. от 52 села, разположени в изследвания регион, 34 са мюсюлмански, 16 са смесени и 2 са изцяло християнски. Близо два века след първата регистрация, която ни среща със селищна мрежа и регион, в който доминира немюсюлманският елемент [Неделчева, Н. 2017, с. 435–446], в средата на XVII в. „чисто“ християнските села са на изчезване. И нещо повече – немюсюлманският жителски състав в християнските села намалява драстично. Показателен е примерът със село Кривине⁴, в което християнското население от 160 домакинства през 1555–1556 г.⁵ достига до 16 авариз домакинства през 1641–1660 г.⁶. Докато там все още се открива немюсюлманско население, макар и силно редуцирано, село Гагово⁷ коренно променя конфесионалния си облик. От смесено селище през 1555–1556 г. с 20 мюсюлмански и 37 християнски домакинства⁸ в средата на XVII в. селото е изцяло мюсюлманско, населено от 41 правоверни авариз домакинства⁹. Това не е изолирано явление, а тенденция, към която вървят повечето села със смесено население в следващото столетие.

Авариз дефтерът от 1641–1660 г. извежда на преден план и друг проблем, който тепърва ще бъде развит през следващите десетилетия. Това е започналият процес на свиване на населението в изследваните селища. Ако стойностите все още не са дотолкова проблемни в средата на XVII в., за да ги квалифицираме като демографски срив, то конфесионалната им насоченост е необратима. От 73% християнско и 27% мюсюлманско население през 1555–1556 г. в средата на столетието в изследвания от нас регион живеят 75% мюсюлманско и 25% християнско население. Тези данни ясно показват преобърнатия конфесионален модел за по-малко от сто години. Причините, както ще видим в хода на изложението, без съмнение са разнопосочни – от презаселване в региона на мюсюлманско население, политически и икономически натиск през

⁴ Дн. с. Кривня, общ. Ветово.

⁵ **ВОА** – İstanbul, TD 382, с. 225.

⁶ **ВОА** – İstanbul, TD 771, с. 85.

⁷ Дн. с. Гагово, общ. Попово.

⁸ **ВОА** – İstanbul, TD 382, с. 205–207.

⁹ **ВОА** – İstanbul, TD 771, с. 110.

миграции, чумни епидемии и климатични промени до постепенен, но постоянен процес на помюсюлманчване.

В края на XVI и особено през втората половина на XVII в. империята изпада в тежко положение, което се дължи на отслабване на военно-политическото ѝ могъщество. Налагат се промени в тимарската система, а те предизвикват вътрешни сътресения. Неспособността на империята да се справи с тежките финансови затруднения и постоянно нарастващите ѝ военни нужди променят политиката на държавата относно събирането на данъка джизие, прокарана от администрацията на великия везир Кьопрюлю. Целта е да се увеличат паричните постъпления в държавната хазна чрез по-пълното обхващане на данъкоплатците. Вместо да се събира на база домакинства, каквато е практиката дотогава, с данъка джизие вече се облагат всички пълнолетни мъже, женени и неженени. От този момент нататък в регистрите за поголовния данък хането като данъчна категория е заменено с *nefer*¹⁰ [Кийл, М. 2005, с. 397].

Няколко джизие регистъра, изготвени в периода между XVII и първата половина на XVIII в., фиксират промяната в облагането на немюсюлманското население и процеса на намаляване на християнските домакинства в изследваните селища. Това, което прави силно впечатление, е тенденцията към траен дисбаланс на етнодемографското състояние в тях, който е с необратими последици и с пагубно значение за българския етнос в региона. Именно поради това в следващите редове ще спрем вниманието си върху християнските селища в региона или върху тези, в които се открива немюсюлманско население през XVII в. Това е особено необходимо, за да можем да изградим адекватна представа за случващото се в каза Хезарград и да открием причините за тези резки конфесионални промени.

Седемнадесетото столетие среща изследваните християнски селища с относително стабилно демографско положение. През 1598 г. немюсюлманско население се открива в 19 села от региона и възлиза на 1482 домакинства¹¹. Почти всички селища биха могли да се характеризират като средно големи и големи, достигайки връхните точки в своя демографски потенциал. Изследваните джизие дефтери от първата половина на XVII в. показват, че тези стойности се запазват до 30-те – 40-те години на века. Това е и времето, в което селища като Водиче, Гагова, Гърчинова, Опака, Садина и Торлак¹² изживяват най-големия си демографски възход. Бихме могли основателно да опишем този период като време на стабилност и на все още доминиращ християнски елемент в региона.

От средата на XVII в., както показват джизие дефтерите и авариз дефтерът от 1641 г., християнското население в нахия Кара Лом започва да се редуцира с бързи темпове. Регистрираният относителен демографски стабилитет в описа от 1635 г. на преобладаващата част от изследваните селища е недълготраен. Съгласно информацията от джизие дефтер от 1650–1651 г. [ТИБИ, т. VIII, с. 201–202] християнското население в нахията възлиза на 1012 джизие домакинства, разпределени в 21 селища, и достига 371 джизие домакинства през 1670–1671 г. [ТИБИ, т. VIII, с. 385]. Тези данни ясно показват негативната тенденция в демографския потенциал на областта. По същото време рязко намалява християнското население в съседната каза Русчук [Грозданова, Е. 1975, с. 61–68]. Повсеместността на този процес и излизането му извън рамките на каза Хезарград позволява да говорим не за изолирано явление, а по-скоро за широко разпространена тенденция.

Свиването на немюсюлманското население в селищата от нахия Кара Лом е повсеместно. Рязко намалява населението в големи за времето си християнски села като Баниска (от 175 християнски домакинства през 1598 г. до 25 през 1650–1651 г. и 5 през 1670–1671 г.), Ковачовиче (от 147 християнски домакинства през 1598 г. до 12 през 1650–1651 г. и 4 през 1670–1671 г.), Кривине

¹⁰ Промените в Османската империя в края на XVII в. и конкретно в начина на облагане на немюсюлманското население са разгледани и в други изследвания [Грозданова, Е. 1972, с. 81–91; История 1999; Darling, L. 1996; Agoston, G., B. Masters 2009, p. 303].

¹¹ BOA – İstanbul, Maliyeden Müdevver Defter, TD 1109.

¹² Дн. гр. Цар Калоян.

(от 142 християнски домакинства през 1598 г. до 49 през 1650–1651 г. и 7 през 1670–1671 г.) и пр. [ТИБИ, т. VIII, с. 201–202, 385]. Това е времето, в което завинаги изчезва християнското население в селища, които първите регистрации от XV–XVI в. фиксират като изцяло християнски. Такива са Гърчинова, Ковачовче и Йенидже-и Бали бей¹³, които краят на XVII и XVIII в. се срещат като изцяло мюсюлмански поселения.

Освен рязкото свиване на населението през 60-те – 70-те години на века се забелязва и тенденция към напускане на цели села. Това е процес, който е изключително важен и би могъл да хвърли светлина върху случващото се с населението на империята, и който впоследствие се отразява върху демографската ѝ стабилност. Такъв е случаят с християнското население на Крепча, Паламариче¹⁴, Ковачевиче-и долне¹⁵ и Бахшишлер¹⁶, за което регистраторът недвусмислено е отбелязал, че е забегнало. Ще си позволим да разгледаме по-подробно едно от тях, което е интересно от демографска гледна точка и чието професионално развитие в крайна сметка е най-трагично. Това е село Крапич/Крепча¹⁷, което в първата регистрация през 80-те години на XV в. се среща като град и център на зеамет. Изцяло населено с християнско население през първите три века на османска власт, в средата на XVII в. цялото население на Крепча напуска селото. В авариз дефтера от 1641–1660 г. се съдържа важно сведение, което показва, че населението му (1 хане) се е разбягало¹⁸. Индикации за тези процеси откриваме още в първите джизие дефтери от XVII в. В описа от 1622 г. за жителите на село Крепча е отбелязано следното: „Село Крепчене, стари бегълци – 16 ханета“ [ТИБИ, т. VII, с. 281]. Това сведение дава отправни точки за разсъждения върху съдбата на населението на селището.

Данъкът джизие¹⁹ дава възможност за проследяването на различните аспекти на въздействие, което той има върху християнското население в империята, както и за изясняване ролята му на своеобразен „лост“ в политиката по ислямизация. Това се дължи на обстоятелството, че централната власт може да променя размера му и да го увеличава в определени региони, както показва в изследването си Хаджибегич [Hadzibegic, H. 1966]. Такъв е случаят с Шпат например, както ясно личи от донесение на кадията на Елбасан от 1650 г. Документът е особено показателен за разглежданите процеси, поради което ще си позволим по-дълъг цитат: „Ние сме натоварени от държавата да плащаме поголовен данък за 1844 домакинства. Но понеже много от нас забегнаха, ние, които останахме по местата си, не сме в състояние да плащаме частта на забегналите. Поради тази причина много от хората приеха исляма. Останахме 1040 християнски домакинства, а приелите мюсюлманството са 804 домакинства. Ако ни натоварите да плащаме поголовния данък на бившите християни – сега мюсюлмани, съобщаваме ви, да знаете, че и ние ще се разбягаме“ [Османски извори, 1990, с. 99]. На подобен случай се натъкваме в джизие дефтер от 1650 г. за каза Дупниче, в който е отбелязано следното: „Голяма част от раята обаче се е разпръснала. Понеже останалите не са в състояние да плащат, [данъкът] останал в тяхно задължение“ [ТИБИ, т. VIII, с. 191]. В описите от 1622 и от 1630 г. за бегълци се говори и в село Крепча. Масовостта на тези практики се потвърждава и от редица други случаи в българските земи, в които се споменава, че раята се е разбягала. Като примери ще посочим две села: село Чернови от каза Русчук, за което в дефтер за данъка джизие от 1656–1657 г. е отбелязано: „Разпръснатата (неракенде) рая на село Черно-

¹³ Изчезнало, дн. част от с. Ломци, общ. Попово.

¹⁴ Дн с. Паламарца, общ. Попово.

¹⁵ Дн. с. Ковачевец, общ. Попово.

¹⁶ Дн. с. Дриново, общ. Попово.

¹⁷ По подробна информация за с. Крепча относно демографското му, професионално и икономическо развитие през XV–XIX в. може да се проследи в монографията на Невена Неделчева [Неделчева, Н. 2018].

¹⁸ ВOA – İstanbul, ВOA, TD 771, с. 152.

¹⁹ На въпросите, отнасящи се до поголовния данък джизие, се спират редица изследователи [Недков, Б. 1945–1946, с. 18–33; Грозданова, Е. 1989; Hažibegić, H. 1952–1953, s. 55–125, s. 43–102; Кийл, М. 2005, с. 379–420].

ви – 15 ханета“ [ТИБИ, т. VIII, с. 259]; село Куруничка, за което в джизие дефтер от 1639 г. е отбелязано следното: „от ханетата [намалени] 2. Остатък – 17 ханета“ [ТИБИ, т. VIII, с. 86]. Критичността на ситуацията в каза Хезарград, към която административно се отнася изследваният регион, се потвърждава от проект за ферман от 1672 г. От него става ясно, че при събирането на джизие от християнското население в каза Хезарград се оказва, че от 20 християнски села в казата, обложени с джизие, 11 се преселили. Останалите 9 села отказали да се явят в кадийския съд, подпалили къщите си и се разпръснали [Георгиева, Ц. 1999, с. 181]. Сходно е съдържанието на един списък от 1676 г., включен в регистър за разхвърляне на ханета авариз върху различни околии в българските земи. От него става ясно, че каза Хезарград е на-товарена с 1248 ханета авариз. Без ханетата на избягалите оставали 220 ½ ханета, разхвърляни върху села и махали. На всяко хане се падат трудно изпълнимите 124 истанбулски килета ечемик, 1127 акчета навло и съответните разноски за служебните лица [Цветкова, Б. 1958, с. 31].

Масовите колективни миграции на населението, както отбелязва Цв. Георгиева, се превръщат в един от големите проблеми на локалната власт [Георгиева, Ц. 1999, с. 182]. Всички приведени примери показват невъзможността на населението да изплати наложените от държавата стойности на данъка. Това е свързано, от една страна, с очевидното намаляване дела на данъкоплатците, породено от разбягване на част от населението или приемането на исляма. Системата на заплащане на поголовния данък предполага преразпределение на джизие ханетата при невъзможност да бъде изплатен данъкът от съответното селище. Така останалите в споменатите села християнски домакинства не са в състояние да заплатят изисквания се от тях данък джизие, а и останалите държавни искания, и резултатите в отделни случаи са с пагубни последици.

Това е едно от възможните обяснения за събитията, които се случват в село Крепча, а и в останалите села. Решението да напуснат селото би могло да е продиктувано от невъзможността да понесат данъчната тежест. От друга страна обаче, евентуалните причини биха могли да се търсят и в друга посока. През XVII в. населението на Балканите е сполетяно от няколкократно повтарящи се вълни на чумни епидемии. Н. Манолова-Николова и М. Петкова-Енчева изтъкват, че целият XVII в. е изпълнен с жестоки прояви на чумната болест във всички части на Европа. В тази връзка Ф. Бродел отбелязва: „никоя друга болест по същото време, каквито и поражения да нанася, не предизвиква подобни безумия и колективни драми“ [Бродел, Ф. 2017, с. 67]. Особено пагубни са епидемиите от 40-те и 60-те години на века, обхващайки почти всички български земи [Манолова-Николова, Н., Петкова-Енчева, М. 2015, с. 166–167]. Работата на двете изследователки с непубликувани османски документи добавя нови детайли към известната и твърде фрагментарна „история“ на чумната епидемия от края на XVII в. Според тях чумните прояви от 90-те години на века са предшествани от гладни години през 80-те, както и от епидемии през 60-те и 70-те години [Манолова-Николова, Н., Петкова-Енчева, М. 2015, с. 170]. Без съмнение рязкото намаляване на населението в изследваните от нас селища може да се обвърже с тези събития. Макар и свързани с войните, чумните епидемии имат собствена „траектория“ на развитие – начало, върхови моменти, спад и отмиране.

Демографските показатели през XVII в. ясно бележат устойчивата тенденция към намаляване на християнската общност и респективно увеличаване на мюсюлманската в целия регион на нахия Кара Лом. Намаляването на населението е процес, който се наблюдава навсякъде на Балканите и често се свързва с процес на интензивна ислямизация. В тази връзка М. Кийл изтъква, че това не е изолирано явление, а модел, който се среща в много други райони на Балканите. Нещо повече, изследвайки региона на каза Осман пазар (дн. гр. Омуртаг), той заключава, че намалява както християнската, така и мюсюлманската общност през втората половина на XVII в., последвано от процес на стабилизиране [Кийл, М. 2017, с. 249].

От средата на XVII в. в преобладаващата част от християнските селища в нахия Кара Лом започва постепенен, траен процес на намаляване на населението. Ако проследим движението на населението в периода между двете регистрации от 1555–1556 и 1641 г., който предшества

по време тези демографски промени, ще открием интересни религиозни тенденции. В този почти стогодишен отрязък от време се наблюдава процес на преобръщане на конфесионалния модел в нахията. От една страна, забелязва се силно редуциране на християнското население, което от демографска гледна точка е компенсирано с рязко увеличаване на мюсюлманското. От 73% християнско и 27% мюсюлманско население през 1555–1556 г. в средата на седемнадесетото столетие в изследвания от нас регион живеят 75% мюсюлманско и 25% християнско население. Свиването на населението през следващите сто години, което е характерно и за двете конфесии, не променя общата тенденция. През 1751 г. в нахия Кара Лом живеят 89% мюсюлманско и едва 11% християнско население. Нещо повече, още от средата на XVII в. мюсюлманският елемент трайно навлиза в християнски дотогава селища, променяйки етнорелигиозния им профил. Динамиката на демографските процеси е дотолкова бързо променяща се, че довежда до постепенно и необратимо свиване броя на християнското население в нахията. От 1503 домакинства в средата на XVI в. те намаляват до застрашителните за българската народност в региона 201 домакинства през 1751 г. Без съмнение изложените по-горе причини, свързани с политически и икономически натиск, съчетан с климатичните промени и чумните епидемии, са дали своята дан в цялостния процес на демографски срив. Ако в предходните столетия тенденцията се изразява в намаляване на изцяло християнските селища в нахията и постепенното увеличаване на смесените от религиозна гледна точка села, през XVIII в. въпросът е доколко е останало християнско население в региона. Вече не бихме могли да говорим за „чисти“ от конфесионална гледна точка села. Християнско население остава едва в 12 села, в преобладаващата част от които то е малцинство.

Една от възможните причини за този „преобрънат“ конфесионален модел, която все още не сме разгледали, но която има своята роля в цялостните процеси, бихме могли да потърсим и в процеса на ислямизация.

През XVI в. броят на конвертитите в отделните селища варира между 2–3 души, глави на домакинства, или средно 14,8% от общото мюсюлманско население. Регистрацията от 1555–1556 г. показва по-голяма концентрация на обръщенци в изцяло мюсюлманските селища, отколкото в тези със смесено население. Анализът на данните от регистрациите на населението от XVI в. в региона на бъдещата нахия Кара Лом и на степента на конверсия сред него показва, на първо място, трайното и масово присъствие на този процес. Прави впечатление високата им концентрация в определени селища (Кара агач²⁰, Омур бей²¹, Поп Алагъоз²², Осиково и др.), в които конвертитите съставляват половината от мюсюлманската общност [Неделчева, Н. 2020, с. 171–182]. В тази връзка е важно да отбележим, че тези констатации се отнасят за изцяло мюсюлманските селища в изследвания регион и се откриват в тюркскоговореща среда. Единичните помюсюлманчвания в такава обстановка, както изтъкват Р. Градева и Св. Иванова, довеждат не само до ислямизация (факт, който ние обстойно представихме), но и до турцизиране на конвертитите [Градева, Р., Иванова, С. 1998, с. 17].

В края на XVI и началото на XVII в. ислямската общност увеличава значително своя брой в по-голяма част от коментираните селища. Зад численото изражение на тези само маркирани демографски и етнодемографски промени стоят същностните характеристики на „ставащото“ в империята през бурните десетилетия, последвали управлението на Сюлейман I и Селим II (1566–1574). Последната четвърт на века минава под знака на селските въстания в Анадола, политическите движения в Румелия и 13-годишната война с Австрия – безспорно повлияли и допълнително изострили конфесионалните противоречия в имперските провинции. Задълбочилото се поляризиране на обществото потвърждават и издадените султански фермани през последната четвърт на XVI и през XVII в., постановяващи спазване на традиционните ограничения към иноверните поданици в бита и всекидневието [Мутафова, К. 2013, с. 186–187].

²⁰ Дн. с. Славяново, общ. Попово.

²¹ Дн. с. Захари Стояново, общ. Попово.

²² Дн. гр. Попово.

През първата половина на XVII в., без да бъде драстично, разрастването на ислямската общност е видимо в мюсюлманските селища. Увеличаването на населението върви в синхрон с броя на хората, вписани като „синове на Абдуллах“. От общо регистрираните в средата на века 53 села в региона на нахия Кара Лом в 43 се откриват имената на 135-ма мъже, които са първа генерация конвертити.

Данните безспорно показват увеличен брой на обръщенците през XVII в. и в същото време устойчивост в следващите сто години. През 1751 г. от 60 регистрирани селища в нахията в 43 се откриват имената на 134-ма мъже, вписани с бащиното име „Абдуллах“. Не така обаче стоят нещата в процентно съотношение. Това се дължи на много по-големия брой правоверни домакинства през XVII в. в сравнение със същите от преди сто години. Поради това регистрираните нови мюсюлмани в средата на XVI в. са 14,8% от всичките 709 мюсюлмански домакинства, а в средата на следващите два век двойно по-малко – 9% от регистрираните 1488 пълночленни домакинства през 1641 г. и 8,5% от всички 1583 мюсюлмански домакинства. Приблизително броят на обръщенците в отделните селища варира между 2–3 човека, глави на домакинства. Данните показват „намаляване“ на конвертитите спрямо общото мюсюлманско население, което вече доминира в региона. Това не позволява да говорим за бърз темп на процеса на ислямизация през XVII и XVIII в., но маркира устойчив процес на обръщение. Необходимо е да отбележим, че тези данни, извлечени от съответните регистрации, представляват своеобразна снимка на броя на новите мюсюлмани. Това означава, че те не ни дават представа за евентуалните наследници на конвертитите от предходните десетилетия. Високият дял на новите мюсюлмани и наличието на техни наследници в отделни селища още през XVI в. показват трайното вписване на това население в конфесионалния облик на региона.

В контекста на тези разсъждения и в унисон с откритата тенденция ситуацията в християнските селища потвърждава постоянното присъствие на конвертити в региона. Въпреки това характерът на протичащите промени и значението, което те имат за конфесионалния облик на тези средновековни християнски селища, се нуждаят от по-специален коментар. През първата половина на XVI в. вече са факт първите промени в религиозната характеристика на населението в повече от половината от християнските селища в бъдещата нахия. Тези данни ясно показват не само започнал процес на проникване на мюсюлмани в християнските селища, но и характера на тази общност, която в голямата си част не се привнася отвън, а е в резултат на ислямизация вътре в общността.

Ако през XVI в. все още има селища, в които няма постоянно живеещо мюсюлманско население, през XVII масовостта на тези процеси е видима в почти всички християнски села в нахия Кара Лом. Постепенното ислямизиране на местното християнско население в съчетание със заселването отвън на мюсюлмани е траен процес, видим в османските регистри от периода. В средата на XVII в. ислямът прониква необратимо в изцяло християнското дотогава село Колокоч²³. В регистрацията от 1541–1544 г. то е вписано с 24 домакинства, всичките на християни²⁴. Век по-късно в описа от 1641–1660 г. селото е населено от значителна мюсюлманска общност. От общо вписаните 44 мъже, глави на домакинства, 19 са на мюсюлмани²⁵, от които 21% са конвертити.

Появата на мюсюлманско население в християнските селища от региона, близо половината от което е на „синове на Абдуллах“, е процес, който трайно се вписва в тяхната религиозна същност. Това, което обаче прави впечатление и изпъква при анализа на демографската ситуация в тези села, е постепенното „изчезване“ на българското им население – процес, който наблюдаваме във всички изследвани селища. Както обстойно представихме по-горе, ислямизацията присъства поне в половината, а през XVII в. и в почти всички селища от изследвания регион. Въпреки това те не биха могли да „заместят“ цялото християнско население, което

²³ Изчезнало, в близост до с. Паламарца, общ. Попово.

²⁴ BOA – İstanbul, TD 439, с. 65–66.

²⁵ BOA – İstanbul, TD 771, с. 85.

изведнъж в средата на века напуска местообиталищата си. Къде отива то е трудно да бъде проследено, но е факт, че християнската липса не се покрива изцяло от мюсюлманската общност, която остава. Регистрите ясно показват наличието на траен процес, който в съчетание с други по вид фактори има необратими последици.

Макар документите да показват ясно, че появата на немалка част от мюсюлманската общност в християнските селища е в резултат именно на обръщение, те маркират и процеса на интензивно емигриране на изконното население на тези селища през XVII в. Както изтъква Стр. Димитров, това е „*време на голямо разпиляване на българското население и ислямизирането му*“ [Димитров, С. 1980, с. 30]. По-подобен начин го определят и Ел. Грозданова и Ст. Андреев [Грозданова, Е., Андреев, С. 2000, с. 30]: „*един от „преселническите“ векове в българската история, когато внушителни по своя обхват групи население напускат по една или друга причина родните си места, за да подирят повече сигурност или по-сносен живот другаде*“. Ценни сведения в тази насока, както и за динамиката в движението на населението в Балканските провинции на империята в края на XVII в. дават няколко новооткрити джизие регистъра от 90-те години на века. Това са два подробни дефтера от 1102 г. (1691–1692 г.)²⁶ и от 1105 г. (1693–1694 г.), съхранявани в Османския архив в Истанбул²⁷.

Джизие регистрите, на които ще спрем вниманието си и чиято информация обнародваме за първи път, представляват пример за едно от първите подробни записвания на имената на немюсюлманите, които плащат поголовен данък след данъчната реформа от 1691 г. Освен поименното изписване на данъкоплатците немюсюлмани в голямата каза Хезарград регистрите дават ценни сведения и за техните външни белези, в някои случаи народностна принадлежност, както и за региона, от който са се преселили. Заедно с това се въвежда в обръщение категоризацията на това население, разделено на висша, средна и нисша (аля, евсат и една). По своята същност тази категоризация трябва да отразява имуществената диференциация в местното общество. Всичко казано прави регистрите подходящи за социални, стопански и етнически изследвания на населението.

След промяната в начина на облагане империята прави преброяване не на основа домакинство, както преди това, а на цялото мъжко население на възраст над 14–15 г. Това затруднява донякъде директното съпоставяне на данните от преброяването с данните от предходните регистрации. Именно поради това ще се ограничим по-скоро върху наблюдаване на процеса в неговите мащаби, отколкото в прякото му съпоставяне.

Основната тенденция, която се забелязва в двата регистъра, що се отнася до населението на каза Хезарград и конкретно на селищата, обект на нашето изследване, е процесът на повторно презаселване и уплътняване на немюсюлманския елемент. Още първата регистрация от 1691–1692 г. фиксира конкретен брой мъжко население между 14–15 и 65–70-годишна възраст. Само за две десетилетия почти изпразнените от християни селища са възродили жителския си състав. Демографският бум на населението в изследваната нахия не е изолирано явление, а тенденция, която се забелязва и в други региони. Немюсюлманското население на Никопол и на цялата Никополска каза се увеличава значително именно от новопреселили се там заедно със семействата си [Грозданова, Е., Андреев, С. 2000, с. 32; Първева, С. 1988, с. 30–34]. Както изтъкват Ел. Грозданова и Ст. Андреев, за много от тези пришълци това е само временен пристъп преди прехвърлянето им отвъд р. Дунав [Грозданова, Е., Андреев, С. 2000, с. 32].

Връщайки се отново към изследвания регион и османския регистров материал, бихме могли да онагледим с конкретни данни демографските процеси. През 1691–1692 г. всички регистрирани немюсюлмани в изследваната територия са 522 души, разпределени в 20 селища. Следващата регистрация от 1693–1694 г. маркира увеличаване на мъжкото немюсюлманско население, което достига 607 души²⁸. Видимо от анализа на данните в двата дефтера е рязкото

²⁶ BOA – İstanbul, MAD.d 3630.

²⁷ BOA – İstanbul, MAD.d 1301.

²⁸ Важно е да отбележим, че селищата, в които се среща немюсюлманско население, в този регистър са 16. Поради факта, че ползваме дигитално копие от Османския архив в Истанбул, а не оригиналния

увеличаване на населението в определени села, като Шушинче²⁹ – от 19 домакинства (или 95 души³⁰) през 1650–1651 г. на 112 души християни през 1693–1694 г.; Баниска – от 5 домакинства (или 25 души) през 1670–1671 г. до 47 души през 1691–1692 г. и Кривине – от 7 домакинства (или 35 души) през 1670–1671 г. до 75 души през 1693–1694 г. Макар в приведените примери да сравняваме домакинства с пълнолетни, данъчно обложени мъже, явната разлика в цифровото им изражение ясно показва уплътняването на тези села с християни през периода.

Немюсюлманско население се появява в изцяло мюсюлмански дотогава поселения като Йенидже-и гебран³¹, Аязлар³², Сазлъ³³, Тюрбелилер³⁴ и пр. Движението на населението през периода е особено видимо в няколко от изследваните селища. Християнското население завинаги напуска вакъфското село Йенидже-и Бали бей, но се появява немюсюлманско население (40 души) в прилепеното до него село Спахлар³⁵. За последен път срещаме християни в изконно български селища като Гагово и Крепча. Макар населението им да е забегнало в средата на века, през 90-те години двете села са презаселени от големи групи придошло християнско население. Регистрацията от 1693–1694 г. маркира 41 пълнолетни мъже в Гагово и 92 в Крепча.

Данните ясно показват тенденцията към оживяване на региона, макар и в кратък времеви отрязък. Без съмнение на преден план изникват въпросите на какво се дължи това и кой е виновникът за случващото се? Анализирайки подробно данните от дефтера от 1691–1692 г. откриваме интересни вписвания към данъкоплатците от всички селища в нахия Кара Лом, които маркират процеса на интензивна миграция в цялото Подунавие. Освен информация за външните белези на всеки пълнолетен, данъчно задължен мъж към някои от тях е посочено и мястото, откъдето е дошъл – изключително ценна информация, която дава възможност да проследим интензитета на движение на населението в изследвания регион и неговата траектория.

Къде е отишло населението, за което в средата на столетието е посочено, че е забегнало, или какво е станало с него, е много трудно да се каже. Посоките на миграция или допусканията за конверсия като единствена причина са процеси, които трудно могат да бъдат проследени. В тази връзка Ел. Грозданова и Ст. Андреев изтъкват, че вътрешномиграционният поток не е еднопосочен, а е налице неопределеност в предпочитанията на преселниците, която се подчертава и в османските документи от периода [Грозданова, Е., Андреев, С. 2000, с. 33]. Без да навлизаме в подробности, ще кажем, че изключително важен показател за демографското състояние и динамиката на миграционните процеси са регистрираните в описите пришълци. Наличието на имена на хора, глави на домакинства, към които регистраторът е сложил пояснението, че са пришълци, е най-явният белег, че този човек се е заселил със семейството си в даденото селище съвсем наскоро и е „нов“ за общността³⁶. В описите от XVI и в авариз дефтера от XVIII в. са записани глави на домакинства в селищата от нахията, определени като

дефтер в самия архив, срещаме някои затруднения в идентифицирането на около 11–12 села. Това се дължи на обстоятелството, че при дигитализацията на оригинала част от текста в горния край на всеки лист е останала незаснета. Имената на селищата, които са изписани точно там са останали незаснети, което прави невъзможно идентифицирането на изписаните данъкоплатци към някое конкретно село. От тези, които се числят към нахия Кара Лом и би следвало да имат християнско население, а не са открити в текста, са Кривина, Хайдар, Конак, Йенидже-и гебран и пр. Поради това приведените количествени данни за броя регистрирано население са по-скоро ориентировъчни, показващи неговия най-малък брой.

²⁹ Дн. с. Сушица, общ. Стражица.

³⁰ Изчислявайки броя на жителите в селищата от нахия Кара Лом през XVII в., приемаме използването на утвърдения в науката индекс 5 за среден брой членове на семейство [Георгиева, Ц. 1999].

³¹ Дн. с. Голямо Ново, общ. Търговище.

³² Дн. с. Светлен, общ. Попово.

³³ Дн. с. Тръстика, общ. Попово.

³⁴ Дн. с. Горица, общ. Попово.

³⁵ Дн. с. Ломци, общ. Попово.

³⁶ По въпроса, свързан с пришълците, виж по-подробно [Мутафова, К. 2015, с. 195–211].

„пришълци“. Значимият им брой особено през XVI в. говори за непрекъснат процес на разместване на населението още през този ранен период. Липсата на допълнителни вписвания към тях обаче затруднява формирането на ясна концепция за характера на това движение и за неговите посоки.

За разлика от предходните османски регистри, джизие дефтерът от 1691–1692 г. е в състояние да отговори на въпроса как е обживян регионът през този кратък времеви отрязък. Данните ясно показват процеса на миграция от съседни на каза Хезарград административни центрове към селищата в нахията. Най-многоброен приток на заселници идва от съседната каза Русчук и по-точно от големи християнски селища в нея, каквито са Костанденец, Писанец и др. Без отбелязаните синове на заселници, те са близо 100 пълнолетни мъже. Между 20–40 са хората, дошли в нахията със своите семейства от казите Търнови, Лофча, Беркофча, Рахова. С по-малък интензитет са новодошли от казите Силистре, Чардак, Шумну и пр. Изследваният регистър фиксира и процес на вътрешна миграция в рамките на самата каза Хезарград. Към отделни хора е вписано, че са дошли от селищата Гагово, Паламарца, Садина, Опака, Осенец, Цар Калоян и пр. Те са около 30–40 човека и показват наличието на движение вътре в самата нахия, макар и не в толкова големи мащаби.

От всички 522 души, глави на домакинства, вписани към селищата от нахия Кара Лом, около 300 (57%) са придошло население. Към останалите липсва вписване от този тип, което ни дава основание да ги приемем за местно население. Многократното споменаване на разпръснатото население със специален статут от вакъфски и други села на територията на централните северни български земи в изворите от периода [Грозданова, Е., Андреев, С. 2000, с. 34] ни позволява да мислим, че е възможно една част от новозаселилото се в Кара Лом население да идва именно от такива места. Интересен пример за това е разбягването на селяни от вакъфа на Касъм паша в Търновско. В „Книга на жалбите“ от 1675 г. обстойно се изяснява, че жители от Дряново и други селища от споменатия вакъф напускат масово родните си места и се заселват в съседни и по-далечни кази, като Севлиевска, Разградска, Старозагорска, Новогагорска и пр. А основната причина, която ги довела до това разпиляване, бил данъчният произвол над тях [Грозданова, Е., Андреев, С. 2000, с. 50–51]. В контекста на това ще отбележим, че една немалка част от новорегистрираното християнско население в селищата от нахия Кара Лом (близо 40 души и техните семейства) идва именно от региона на Търновска каза³⁷.

Подходящи примери за онагледяване на процеса на презаселване на християнски селища от изследваната нахия представляват някои от тях, в които липсва или е сведено до минимум местното население. Такива са Крепча и Колокоч. Две интересни села, едното от които след няколко десетилетия ще промени из основи конфесионалния си облик, а другото изчезва от картата на нахията в самото начало на XVIII в. Населението на Крепча напуска селото през 30-те години на XVII в. В джизие дефтера от 1635 г. към него са вписани 20 домакинства на бегълци [ТИБИ, т. VII, с. 377]. Селото е повторно заселено едва през 90-те години на века, когато към него са отбелязани 90 души³⁸. От тях 8 са определени като ефляк (влах), а за 9 не е посочено нищо освен външни белези. Останалите 73 души са придошло население с точно указано предходно местообиталище. Това са казите Търнови, Русчук, Лофча и Зищови. Само от региона на Търново са 23 души, а от този на Русе – 13 души заедно с техните синове. Този демографски бум продължава до самия край на XVII в., когато към селото са вписани 86 данъчно обложени

³⁷ Бъдещо по-задълбочено изследване върху селищата и регионите, от които идва тази преселническа вълна и съпоставката ѝ с други по вид и характер документи от периода, ще даде по-задълбочени и обосновани обяснения на тези интересни явления в цялостното движение на населението в българските земи. Нашето изследване се концентрира по-скоро върху маркиране на самия процес като една от възможните причини за демографските и религиозните промени и процеси, които протичат в нахия Кара Лом през изследвания период.

³⁸ BOA – İstanbul, MAD.d 3630, с. 450–451.

мъже³⁹. Само няколко десетилетия по-късно, в средата на XVIII в., селото променя религиозния си облик. Според авариз дефтера от 1751 г. в Крепча живеят 16 мюсюлмански домакинства, сред които 2 домакинства на спахии и 3 на новоприели исляма мюсюлмани⁴⁰. Интересно е да отбележим, че в селището и до днес битува легендата за това, че са наследници на боляри от региона на Търново. Доколко е вярна, можем само да гадаем. Факт е обаче големият интензитет на преселници в селото от различни селища на Търновската каза в самия край на XVII в. И до днес в селото живеят хора, които носят родовото име Болярови. Такива фигурират и в нюфус дефтер от 30-те години на XIX в.⁴¹ – „*Боляроглу Адби, син на Юмер*“, вписан заедно с двамата си синове и своя брат. Може само да се допусне, макар и без сигурни данни, че някои от тях остават в Крепча и впоследствие приемат религията на завоевателите.

Джизие дефтерът от края на XVII в. ни среща за последно със село Колокоч. През XVII в. селото разчупва конфесионалната си хомогенност със заселването на мюсюлманско население в него⁴². Джизие регистрите от цялото столетие ясно маркират процеса на постепенно редуциране на християнското население в Колокоч. За последно срещаме селото през 1691–1692 г., населено от 13 души⁴³. Съдбата му навярно е предопределена от факта, че всички до един са придошло население. Най-голяма е частта на хората от Ивраджа⁴⁴ – 8 души. Останалите са от каза Русчук, Плевне и Беркофча. Няма нито един, който да е част от изконното население на селото.

Защо това население е предпочело селищата от нахия Кара Лом като място за заселване е въпрос, на който трудно ще намерим отговор. Би могло да се допусне, че една от причините е достатъчното свободно място, което да ги приюти, оставено от продължилото десетилетия изселване на местното население и редуциране по различни причини. Не без основание са и причините, породени от търсенето на по-добри икономически възможности и наличието на свободна земя. А защо не и комплекс от всички тези фактори. Факт е обаче, че за близо сто години цялото население на нахия Кара Лом намалява осезаемо. Ако демографската криза се оказва преодолима през следващите столетия, то религиозните промени, които настъпват в тези десетилетия, са необратими. Налице е коренна промяна в религиозния модел на областта, който е с пагубни последици за християнския облик на много селища от изследваната нахия. И ако познаваме днес региона на някогашната нахия Кара Лом като територия с плътно заселена мюсюлманска маса, то именно XVII и особено XVIII в. е времето, в което този облик се изгражда и утвърждава.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Извори / Sources

НБКМ, Ор. отд., ОАК 13/60 – Подробен джизие дефтер от края на XVII – началото на XVIII в. [NBKM, Ор. отд., ОАК 13/60 – Podroben dzhizie defter ot kraja na XVII – nachaloto na XVIII v.].

Османски извори 1990 – Османски извори за ислямизационните процеси на Балканите (XVI–XIX в.). Серия извори – 2. Под ред. на М. Калицин, Асп. Велков, Евг. Радусhev. София, 1990. [Osmanski izvori 1990 – Osmanski izvori za islyamizatsionnite protsesi na Balkanite (XVI–XIX v.). Seria izvori – 2. Pod red. na M. Kalitsin, Asp. Velkov, Evg. Radushev. Sofia, 1990].

ТИБИ, т. III – Турски извори за българската история. Т. III. Под ред. на Б. Цветкова и А. Разбойников. София, 1972. [Turski izvori za balgarskata istoria. T. III. Pod red. Na B. Tsvetkova i A. Razboynikov. Sofia, 1972].

³⁹ **НБКМ**, Ор. отд., ОАК 13/60.

⁴⁰ **ВОА** – İstanbul, TT.d 2913, с. 129.

⁴¹ **ВОА** – İstanbul, NFS.d 6446, с. 154.

⁴² **ВОА** – İstanbul, TD 771, с. 85.

⁴³ **ВОА** – İstanbul, MAD.d 3630, с. 459.

⁴⁴ Дн. гр. Враца.

ТИБИ, т. VII – Турски извори за българската история. Т. VII. Съст. и комент. Ст. Андреев, Асп. Велков, Е. Грозданова, П. Груевски, Стр. Димитров, М. Калицин, М. Михайлова-Мръвкарва. София, 1986. [Turski izvori za balgarskata istoria. T. VII. Sast. i koment. St. Andreev, Asp. Velkov, E. Grozdanova, P. Gruievski, Str. Dimitrov, M. Kalitsin, M. Mihaylova-Mravkarova. Sofia, 1986].

ТИБИ, т. VIII – Турски извори за българската история. Предг. и съставит. Е. Грозданова. Под ред. на Ст. Андреев и Стр. Димитров. София, 2001, с. 191. (Том VIII е публикуван като част от поредицата Архивите говорят (Т. 13). [Turski izvori za balgarskata istoria. Predg. i sastavit. E. Grozdanova. Pod red. na St. Andreev i Str. Dimitrov. Sofia, 2001, s. 191. (Tom VIII e publikuvan kato chast ot poreditsata Arhivite govoryat (T. 13)]

ВОА – İstanbul, Mühimme defteri 48.

ВОА – İstanbul, TD 771 – подробен авариз регистър за Никополски и Силистренски санджак от 1642–1643 г. [**ВОА** – İstanbul, TD 771 – podroben avariz registar za Nikopolski i Silistrenski sandzhak ot 1642–1643 g.].

ВОА – İstanbul, TD 382 – подробен регистър на тимари, зеамети, хасове, мукатаи, чифлици и вакъфи в Никополски санджак от 1555–1556 г. [**ВОА** – İstanbul, TD 382 – podroben registar na timari, zeameti, hasove, mukatai, chiflitsi i vakafi v Nikopolski sandzhak ot 1555–1556 g.].

ВОА – İstanbul, TT.d 2913 – Подробен авариз дефтер от 1751 г. [**ВОА** – İstanbul, TT.d 2913 – Podroben avariz defter ot 1751 g.].

ВОА – İstanbul, Maliyeden Müdevver Defter, TD 1109 – дефтер за джизиеото на немюсюлманското население в каза Хезарград, Нови пазар и Провади, съставен през 1598 г. [**ВОА** – İstanbul, Maliyeden Müdevver Defter, TD 1109 – defter za dzhizieto na nemyusyulmanskoto naselenie v kaza Hezargrad, Novi pazar i Provadi, sastaven prez 1598 g.].

ВОА – İstanbul, MAD.d 3630 – дефтер за джизиеото на немюсюлманското население от различни кази, съставен през 1691–1692 г. [**ВОА** – İstanbul, MAD.d 3630 – defter za dzhizieto na nemyusyulmanskoto naselenie ot razlichni kazi, sastaven prez 1691–1692 g.].

ВОА – İstanbul, MAD.d 1301 – дефтер за джизиеото на немюсюлманското население от различни кази, съставен през 1693–1694 г. [**ВОА** – İstanbul, MAD.d 1301 – defter za dzhizieto na nemyusyulmanskoto naselenie ot razlichni kazi, sastaven prez 1693–1694 g.].

ВОА – İstanbul, NFS.d 6446 – Нюфус дефтер на немюсюлманското население в каза Хезарград от 1833 г. [**ВОА** – İstanbul, NFS.d 6446 – Nyufus defter na nemyusyulmanskoto naselenie v kaza Hezargrad ot 1833 g.].

Публикации / Publications

Бродел, Ф. 2017 – Фернан Бродел. Материална цивилизация, икономика и капитализъм, XV–XVIII век. Т. I. Структурите на всекидневието: Възможното и Невъзможното. София, 2017. [Fernan Brodel. Materialna tsivilizatsia, ikonomika i kapitalizam, XV–XVIII vek. T. I. Strukturite na vsekidnevieto: Vazmozhnoto i Nevazmozhnoto. Sofia, 2017].

Георгиева, Ц. 1999 – Цветана Георгиева. Пространство и пространства на българите XV–XVII век. София, 1999. [Tsvetana Georgieva. Prostranstvo i prostranstva na balgarite XV–XVII vek. Sofia, 1999].

Градева, Р., Иванова, С. 1998 – Росица Градева, Светлана Иванова. Въведение. Изследване на историята и съвременното състояние на мюсюлманската култура по българските земи – народен и висок пласт. – В: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. Т. 2. 1998. [Rositsa Gradeva, Svetlana Ivanova. Vavedenie. Izsledvane na istoriyata i savremennoto sastoyanie na myusyulmanskata kultura po balgarskite zemi – naroden i visok plast. – V: Myusyulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania. T. 2. 1998].

Грозданова, Е. 1972 – Елена Грозданова. За данъчната единица хане в демографските проучвания. – В: Исторически преглед, 1972, № 3, 81–91. [Elena Grozdanova. Za danachnata edinitsa hane v demografskite prouchvania. – V: Istoricheski pregled, 1972, № 3, 81–91].

Грозданова, Е. 1975 – Елена Грозданова. Демографски промени в Русенско през втората половина на XVII в. – Векове, кн. 6. София, 1975, 61–68. [Elena Grozdanova. Demografski promeni v Rusensko prez vtorata polovina na XVII v. – Vekove, kn. 6. Sofia, 1975, 61–68].

Грозданова, Е. 1989 – Елена Грозданова. Българската народност през XVII век. София, 1989. [Elena Grozdanova. Balgarskata narodnost prez XVII vek. Sofia, 1989].

Грозданова, Е., Андреев, С. 2000 – Елена Грозданова, Стефан Андреев. За вътрешните миграции на българите през XVII в. – Исторически преглед, 2000, № 3-4, 30–55. [Elena Grozdanova, Stefan Andreev. Za vatrešnite migratsii na balgarite prez XVII v. – Istoricheski pregled, 2000, № 3–4, 30–55].

Димитров, С. 1980 – Страшимир Димитров. Етнически и религиозни процеси сред българската народност през XV–XVII в. – Българска етнография, 1980, № 1, 16–34. [Strashimir Dimitrov. Etnicheski i religiozni protsesi sred balgarskata narodnost prez XV–XVII v. – Balgarska etnografia, 1980, №. 1, 16–34].

История 1999 – История на Османската империя. Под редакцията на Робер Мантран. Прев. Г. Меламед. София, 1999. [Istoria na Osmanskata imperia. Pod redaktsiyata na Rober Mantran. Prev. G. Melamed. Sofia, 1999].

Кийл, М. 2005 – Махиел Кийл. Бележки върху администрирането на поголовния данък (cizye) на османските Балкани и значението на регистрите за поголовния данък (cizye defterleri) като извор за демографски изследвания. – В: Хора и селища в България през османския период. Събрани съчинения. София, 2005, 379–420. [Mahiel Kiyil. Belezhki varhu administrirano na pogolovniya danak (cizye) na osmanskite Balkani i znachenieto na registrite za pogolovniya danak (cizye defterleri) kao izvor za demografski izsledvania. – V: Hora i selishta v Balgaria prez osmanskia period. Sabrani sachinenia. Sofia, 2005, 379–420].

Кийл, М. 2017 – Махиел Кийл. „Трансплантираният“ Анадол? Модели на демографски, религиозни и етнически промени в района на Тозлука (Североизточна България), 1479–1873. – В: Кийл, М. България под османска власт. Събрани съчинения. София, 2017, 237–266. [Mahiel Kiyil. „Transplantiraniyat“ Anadol? Modeli na demografski, religiozni i etnicheski promeni v rayona na Tozluka (Severoiztochna Balgariya), 1479–1873. – V: Kiyil, M. Balgaria pod osmanska vlast. Sabrani sachinenia. Sofia, 2017, 237–266].

Манолова-Николова, Н., Петкова-Енчева, М. 2015 – Надя Манолова-Николова, Милена Петкова-Енчева. За чумната епидемия на Балканите в края на XVII – началото на XVIII век. – В: Културна и медицинска антропология. Сб. В чест на проф. Минчо Георгиев. София, 2015. [Nadya Manolova-Nikolova, Milena Petkova-Encheva. Za chumnata epidemia na Balkanite v kraia na XVII – nachaloto na XVIII vek. – V: Kulturna i meditsinska antropologia. Sb. V chest na prof. Mincho Georgiev. Sofia, 2015].

Мутаfoва, К. 2013 – Красимира Мутаfoва. Религия и идентичност (християнство и ислям) по българските земи в османската документация от XV–XVIII век. Велико Търново, 2013. [Krasimira Mutafova. Religia i identichnost (hristiyanstvo i islyam) po balgarskite zemi v osmanskata dokumentatsia ot XV–XVIII vek. Veliko Tarnovo, 2013].

Мутаfoва, К. 2013 а – Красимира Мутаfoва. Пришълците: динамика на миграциите, социален статус и адаптация (на примера на османски регистрови данни от XVI–XVII в. относно Никополски санджак. – Епохи, т. XXIII (2015), кн. 1. 2015, 195–211. [Krasimira Mutafova. Prishaltsite: dinamika na migratsiite, sotsialen status i adaptatsia (na primera na osmanski registrovi danni ot XVI–XVII v. odnosno Nikopolski sandzhak. – Epochi, t. XXIII (2015), kn. 1. 2015, 195–211].

Недков, Б. 1945–1946 – Борис Недков. Поголовният данък в Османската империя с оглед на България. – Исторически преглед, 1945–1946, № 1, 18–33. [Boris Nedkov. Pogolovniyat danak v Osmanskata imperiya s ogled na Balgaria. – V: Istoricheski pregled, 1945–1946, № 1, 18–33].

Неделчева, Н. 2017 – Невена Неделчева. Селищна мрежа и етнодемографски промени в региона на Попово през XV–XVII век. – В: Добруджа, 32, 2017, 435–446. [Nevena Nedelcheva. Selishtna mrezhа i etnodemografski promeni v regiona na Popovo prez XV–XVII vek. – V: Dobrudzha, 32, 2017, 435–446].

Неделчева, Н. 2018 – Невена Неделчева. Опака и Крепча през XV–XIX век (население, икономика, култови средища). Велико Търново, 2018. [Nevena Nedelcheva. Opaка i Krepcha prez XV–XIX vek (naselenie, ikonomika, kultovi sredishta). Veliko Tarnovo, 2018].

Неделчева, Н. 2020 – Невена Неделчева. Конверсия и конвертити в региона на Попово през XVI–XVII век. – В: От Залмоксис до Кетсалоатл. Изследвания в чест на 65-годишнината на доц. д-р Стефан Йорданов. В. Търново, 2020, 171–182. [Nevena Nedelcheva. Konversia i konvertiti v regiona na Popovo prez XVI–XVII vek. – V: Ot Zalmoksis do Ketsalkoatl. Izsledvania v chest na 65-godishninata na dots. d-r Stefan Yordanov. V. Tarnovo, 2020, 171–182].

Първева, С. 1988 – Стефка Първева. Към демографския облик на гр. Никопол през 1693 г. – В: 300 години Чипровско въстание. Принос към историята на българите през XVII в. София, 1988, 25–40. [Stefka Parveva. Kam demografskiya oblik na gr. Nikopol prez 1693 g. – V: 300 godini Chiprovsko vastanie. Prinos kam istoriyata na balgarite prez XVII v. Sofia, 1988, 25–40].

Цветкова, Б. 1958 – Бистра Цветкова. Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт. София, 1958. [Bistra Tsvetkova. Izvanredni danatsi i darzhavni povinnosti v balgarskite zemi pod turska vlast. Sofia, 1958].

Agoston, G., B. Masters 2009 – G. Agoston, Bruce Masters. Encyclopedia of the Ottoman Empire. 2009.

Darling, L. 1996 – L. Darling. Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660. NY, 1996.

Hažibegić, H. 1952–1953 – H. Hažibegić. Džiziya ili harač. Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju Jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, III–IV, 1952–1953, s. 55–125, V, 1954–1955, 43–102.

Hadzibegic, H. Glavarina u osmanskoj drzavi. Saraevo, 1966.

Съкращения

НБКМ, Ор. отд. – Ориенталски отдел на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ [Orientalski otdel na Narodnata biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodij“].

ТИБИ – Турски извори за българската история. [Turski izvori za balgarskata istoria].

ВОА – İstanbul – Başbakanlık Osmanlı Arşivi – İstanbul.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Табл. 1 Динамика в демографското развитие на нахия Кара Лом през XVI–XVIII в.

Село	1555–1556 г. ⁴⁵		1641–1660 г. ⁴⁶		1751 г. ⁴⁷		Днешно наименование
	Домакинства		Домакинства		Домакинства		
	Мюс.	Нев.	Мюс.	Нев.	Мюс.	Нев.	
Араблар	8	–	19	–	17	4	с. Априлово
Арнауд-и мюслим	29 ⁴⁸	–	12	–	30	–	Паисий, общ. Стражица
Аязлар	38	–	40	–	34	–	с. Светлен
Баниска-и бала	4	63	25	6	22	–	с. Баниска, общ. Две могили
Балджь Омур	60	–	21 ⁴⁹	–	24	–	с. Медовина
Бахшишлар	18	–	17	–	27	–	с. Дриново
Бракниче	–	–	–	–	22	–	с. Бракница
Водиче	1	41	48	9	30	–	с. Водица
Върбофча	1	74	12	21	42	–	с. Нова Върбовка, общ. Стражица
Гагова	20	37	41	–	39	–	с. Гагово
Гърчинова	–	38	8	21	14	–	с. Гърчиново
Дере	–	–	–	–	12	–	с. Долец
Диване Синан	–	–	18	–	22	–	с. Помен, общ. Две могили
Дрянофче	–	67	13	21	29	15	с. Дряновец, общ. Разград
Йенидже-и гебран					41	5	с. Голямо ново, общ. Търговище
Йоревииш					52	–	с. Благоево, общ. Стражица
Йоренджик, заедно с Яхя	30	–	42	–	26	–	с. Голямо Градище
Калъчлар					29	–	с. Асеново, общ. Стражица
Кара агач	8	–	33	–	23	–	с. Славяново
Кара Велилер	6	–	25	–	20	–	с. Баба Тонка
Кара Хасан	–	–	30	–	18	–	с. Зараево
Кечилер	–	–	23	–	20	–	с. Козица
Ковачовиче-и гьоре	4	31	64	–	46	–	с. Ковачевец
Ковачовиче-и долне	6	117					

⁴⁵ BOA – İstanbul, TD 382.⁴⁶ BOA – İstanbul, TD 771.⁴⁷ BOA – İstanbul, TT. d. 2931.⁴⁸ Домакинствата му са вписани заедно с тези на Чаир.⁴⁹ Вписано заедно със с. Азапль.

Колокоч	–	21 ⁵⁰	19	25	–	–	изчезнало
Конак	1	112	10	83	12	19	с. Конак
Кочаклии	13	–	26	–			с. Маково
Крепче	-	18	⁵¹		16	–	с. Крепча
Кривине	3	160	–	16	12	17	с. Кривня, общ. Ветово
Курд гечди	–	–	–	–	13	–	с. Иванча
Къзъл Илиас	65	–	37	–	14	–	с. Глогинка
Къзъл Мурад	–	–	26	–	6	–	с. Благоево, общ. Разград
Кърджалар	27	–	52	–			изчезнало
Кючук йени кьой	–	–	–	–	2	–	с. Марчино
Латифе	7	–	42	–	22	–	с. Бряговица, общ. Стражица
Менсур	–	–	–	–	14	–	с. Манастирца
Мухаммеди	26	–	47	–	14	–	с. Звезда
Омур Бей	27	–	58	–	27	–	с. Захари Стояново
Опака	–	53	1	11	39	15	гр. Опака
Осиковча	19	–	28	–	23	–	с. Осиково
Паламариче	12	92					
Прамаличе-и кючюк	–	11	22	3	26	–	с. Паламарца
Паша	–	–	–	–	29	–	с. Мирново, общ. Стражица
Поп Алагъоз	53	–	76	1	24	–	гр. Попово
Пособине	–	53	9	31			с. Посабина
Садина	–	79	12	13	74	24	с. Садина
Сазлъ	9	–	36	–	31	–	с. Тръстика
Саръ Насухлар	23	–	35	–	15	–	с. Заветно
Сачлъ сейид	–	–	23	–	16	–	с. Житница, заличено
Сеййди Оглу	29	–	38	–	/	/	с. Сеячи, дн. кв. на гр. Попово
Сеййди			53	–	37	–	с. Виноград, общ. Стражица
Сипахилер	–	–	23	–	9	–	с. Ломци
Султан	10	–	19	–	23	–	с. Невски, дн. кв. на гр. Попово
Сърнево/ Теке-и Бали бей	1 ⁵²	90	–	62 ⁵³	27 ⁵⁴	–	Сърнево, изч., дн. с. Ломци
Торлак	1	93	14	103	49	21	гр. Цар Калоян

⁵⁰ Вписано като Гьорие-и Колокофча и Долна Колокофча.

⁵¹ Вписано 1 хане в селото, за населението на което е отбелязано, че се е разбягало.

⁵² Данните са от дефтер ОАК 217/8, датиран към периода между 1544–1561 г., публикуван в [ТИБИ т. III].

⁵³ Селото е вписано в регистъра като Текке-и Бали бей.

⁵⁴ Селото е вписано като Йени-и Гази бей.

Тюрбелилер	–	–	20	–	20	–	с. Горица
Филибилюлер	26	–	40	–	30	–	с. Еленово
Хайдар кьой	8	138	15	11	48	5	с. Кардам
Халифе-и деирмен			20	–	56	8	с. Балкански, общ. Разград
Хюсеинче	1	99	8	40	11	29	с. Осенец, общ. Разград
Чаир	29 ⁵⁵	–	74 ⁵⁶	–	51	–	с. Камен, общ. Стражица
Ширмедлер	5	-	36	–	14	–	с. Берковски
Шушинче	3	16	25	6	56	39	с. Сушица, общ. Стражица
Юруклер	–	–	–	–	24	–	с. Николаево, общ. Стражица
Ярдъм	29	–	47	–	31	–	с. Помощица
65 села	565	1503	1482	483	1554	201	
	2068		1965		1755		

Табл. 2. Християнски селища и население в нахия Кара Лом през XVII в.

Село	1598 г.	1622/23 г.	1629/30 г.	1634/35	1639/40	1650/51 г.	1670/71 г.	1691 г.	1693/94 г.	Нач. на XVIII в.	1751 г.	Днешно наименование
Араблар	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	с. Априлово
Аязлар	–	–	–	–	–	–	–	–	26	13	–	с. Светлен
Балджъ Омур	–	–	–	–	–	–	–	31	–	–	–	с. Медовина
Баничка	175	–	–	–	109	25	5	47	32	33	–	с. Баниска, общ. Две могили
Бахшишлар	–	–	–	–	–	6	Заб.	5	4	10	–	с. Дриново
Водиче	34	59	70	75	76	11	25	/	4	5	–	с. Водица
Върбофка	110	–	–	–	37	42	20	–	30	45	–	с. Нова Върбовка, общ. Стражица
Гагова	28	18	26	31 ⁵⁷	32	–	–	26	41	20	–	с. Гагово
Гърчинова	35	30	32	34	35	53	22	–	–	–	–	с. Гърчиново
Дрянофче	72	–	–	–	47	30	21	9	–	15	15	с. Дряновец, общ. Разград
Йенидже-и Бали бей	158	109	115	92	–	83	8	–	–	–	–	Дн. част от с. Ломци
Йенидже-и гебран	–	–	–	–	–	–	–	33	–	34	5	с. Голямо ново, общ. Търговище
Ковачовче	147	43	51	53	54	12	4	3	–	–	–	с. Ковачевец
		42	52 ⁵⁸	54	55	6	Заб.					
Колокоч	42	44	35	30	31	33	8	13	–	–	–	изч. село Колокоч

⁵⁵ Домакинствата му са вписани с тези на Арнавуд-и мюслиман.⁵⁶ Домакинствата му са вписани заедно с тези на Хаджи Ахмед.⁵⁷ Вписано е като Гагова-и геберан.⁵⁸ Вписано като Ковачовиче-и мезбур.

Конак	–	133	183 ⁵⁹	–	–	140	90	–	–	42	19	с. Конак
Крепче	22	16 ⁶⁰	18 ⁶¹	20	–	–	–	90	92	86	–	с. Крепча
Кривине	142	–	–	–	–	49	7	–	76	80	17	с. Кривня, общ. Ветово
Къзъл Илиас	–	–	–	–	–	–	–	–	–	21	–	с. Глогинка
Омур Бей	–	–	–	–	–	–	–	7	–	–	–	с. Захари Стояново
Опака	50	54	65	68	69	26	22	–	–	23	15	гр. Опака
Осенеч-и бала (Хюсеинче)	120	–	–	–	101	93	42	–	25	24	29	с. Осенец, общ. Разград
Осиковча	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	–	с. Осиково
Паламариче	131	78	106	107	62	8	Заб.	4	–	14	–	с. Паламарца
Паламариче-и кючюк	18											
Поп Алагъоз	–	–	–	15	–	1	–	32	7	5	–	гр. Попово
Пособине	41	66	–	–	62	62	–	–	–	–	–	с. Посабина
Садина	34	54	64	68	69	34	26	52	33	50	24	с. Садина
Сазлъ	–	–	–	–	–	–	–	11	13	12	–	с. Тръстика
Сипахилер	–	–	–	–	–	–	–	–	40	43	–	с. Ломци
Торлак	11	–	–	–	–	256	62	75	65	90	21	гр. Цар Калоян
Тюрбелилер	–	–	–	–	–	–	–	41	7	13	–	с. Горица
Хайдар къой	112 ⁶³	26	27 ⁶⁴	–	21	23	9	9	–	–	5	с. Кардам
Халифе-и деирмен	–	–	–	–	–	–	–	–	–	52	8	с. Балкански, общ. Разград
Чаир	–	–	–	–	–	–	–	–	–	14	–	с. Камен, общ. Стражица
Ширмедлер	–	–	–	–	–	–	–	–	–	14	–	с. Берковски
Шушинче	–	–	–	–	–	19	–	28	112	120	39	с. Сушица, общ. Стражица
Юруклер	–	–	–	–	–	–	–	3	–	20	–	с. Николаево, общ. Стражица
Ярдъм	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	с. Помощица
	1482 19 села					1012 21 села	371 15 села	522 20 села	607 16 села	903 27 села	201 12 села	

⁵⁹ 1623–1624 г.⁶⁰ Отбелязани като стари бегълци.⁶¹ Бегълци.⁶² Липсва страницата от документа.⁶³ Неженени.⁶⁴ 1630–1632 г.

Табл. 3. Процент на новоприелите исляма спрямо общия брой мюсюлмански домакинства в нахия Кара Лом през XVI–XVIII в.⁶⁵

Село	1555–1556 г.		1641–1660 г.		1751 г.		Днешно наименование
	Домакинства		Домакинства		Домакинства		
	М ⁶⁶	%	М	%	М	%	
Араблар	8	1 (12%)	19	1 (5%)	17	–	с. Априлово
Арнавуд-и мюслим	29 ⁶⁷	–	15	–	30	3 (10%)	с. Паисий, общ. Стражица
Аязлар	39	3 (8%)	40	3 (7%)	34	–	с. Светлен
Баниска-и бала	4	2 (50%)	25	11 (44%)	22	2 (9%)	с. Баниска, общ. Две могили
Балджъ Умур	65	11 (17%)	21 ⁶⁸	1 (5%)	24	–	с. Медовина
Бахшайъшлар	18	1 (6%)	17	–	27	1 (14%)	с. Дриново
Бракниче	–	–	–	–	22	1 (4%)	с. Бракница
Водиче	1	1 (100%)	48	8 (17%)	30	4 (13%)	с. Водица
Върбофча	1	–	12	2 (17%)	42	4 (9%)	с. Нова Върбовка, общ. Стражица
Гагова	20	8 (40%)	41	4 (10%)	39	9 (23%)	с. Гагово
Гърчинова	–	–	8	2 (25%)	14	1 (7%)	с. Гърчиново
Дере	–	–	–	–	12	1 (8%)	с. Долец
Диване Синан	–	–	18	–	22	–	с. Помен, общ. Две могили
Дрянофче	–	–	13	1 (8%)	29	7 (24%)	с. Дряновец, общ. Разград
Йенидже-и гебран	–	–	–	–	41	–	с. Голямо ново, общ. Търговище
Йоревиш	–	–	–	–	52	2 (4%)	с. Благоево, общ. Стражица
Йоренджик	34 ⁶⁹	2 (6%)	42	1 (2%)	26	5 (19%)	с. Голямо Градище
Калъчлар	–	–	–	–	29	2 (7%)	с. Асеново, общ. Стражица
Кара агач	6	2 (33%)	33	1 (3%)	23	3 (13%)	с. Славяново
Кара Велилер	–	–	25	–	20	1 (5%)	с. Баба Тонка
Кара Хасан	24	1 (4%)	30	2 (7%)	18	1 (5%)	с. Зарасво
Кечичилер	23	2 (9%)	23	2 (9%)	20	1 (5%)	с. Козица
Ковачовиче-и гьоре	4	1 (25%)	64	4 (6%)	46	6 (13%)	с. Ковачевец
Ковачовиче-и долне	6	3 (43%)					

⁶⁵ Необходимо е да направим уточнението, че в таблицата са включени само селищата, които се откриват в подробния /муфасал/ дефтер от XVI и от авариз дефтерите от XVII–XVIII в. Поради характера на интересуващата ни информация, а именно имената на вписаните данъкоплатци, не са включени мезрите от XVI в., в които няма отбелязано постоянно население. Липсват и селищата, населени изцяло с християнско население, в които към тези години все още не се открива ислямизирано население.

⁶⁶ Мюсюлмански домакинства.

⁶⁷ Домакинствата му са вписани заедно с тези на Чаир.

⁶⁸ Вписано заедно със с. Азапль.

⁶⁹ Вписано като Йоренджик, с друго име Диване Айдън.

Коджа пънар	–	–	–	–	15	1 (21%)	заличено
Колокоч- гьоре	– ⁷⁰	–	19	4 (21%)	/		изчезнало
Долне Колокофче							
Конак	1	–	10	2 (20%)	12	2 (17%)	с. Конак
Кочаклии	20	1 (5%)	26	2 (8%)	12	1 (8%)	с. Маково
Крепче	–	–	⁷¹		16	3 (19%)	с. Крепча
Кривине	3		–	–	12	2 (17%)	с. Кривня, общ. Ветово
Курд гечди	–	–	–	–	13	1 (8%)	с. Иванча
Къзъл Илиас	65	4 (6%)	37	1 (3%)			с. Глогинка
Къзъл Мурад	–	–	26	–	6	–	с. Благоево, общ. Разград
Кърджалар	27	6 (22%)	52	5 (10%)	/		изчезнало
Кючук йени кьой	–	–	–	–	2	–	с. Марчино
Латифе	7	–	42	1 (2%)	22	–	с. Бряговица, общ. Стражица
Менсур	–	–	–	–	14	–	с. Манастирца
Мухаммеди	26	3 (11%)	51	3 (6%)	14	1 (7%)	с. Звезда
Омур Бей	23	10 (43%)	58	4 (7%)	27	3 (11%)	с. Захари Стояново
Опака	–	–	1	1 (100%)	39	2 (5%)	гр. Опака
Осиковча	19	–	28	1 (4%)	23	1 (4%)	с. Осиково
Паламариче	12	3 (27%)	22	1 (4%)	26	2 (8%)	с. Паламарца
Паша	–	–	–	–	29	4 (14%)	с. Мирово, общ. Стражица
Поп Алагъоз	58 ⁷²	15 (26%)	76	5 (6%)	24	–	гр. Попово
Пособине	–	–	8	–	/	/	с. Посабина
Ресил деде	7	1 (14%)	/	/	/	/	изчезнало
Садина	4	2 (50%)	12	3 (25%)	74	4 (5%)	с. Садина
Сазлъ	9	3 (33%)	36	3 (8%)	31	2 (6%)	с. Тръстика
Саръ Насухлар	22	2 (9%)	35	–	15	2 (13%)	с. Заветно
Сачлъ сейид	–	–	23	6 (26%)	16	2 (12%)	с. Житница, заличено
Сейди Оглу	34	5 (15%)	38	1 (3%)	16	1 (17%)	с. Сеячи, дн. кв. на гр. Попово
Сейиди	–	–	53	7 (13%)	37 ⁷³	3 (8%)	с. Виноград, общ. Стражица
Сипахилер	–	–	23	5 (22%)	9	1 (11%)	с. Ломци
Султан	7	–	19	1 (5%)	23	–	с. Невски, дн. кв. на гр. Попово
Сърнево/ Йени-и гази Бали бей	1 ⁷⁴	1 (100%)	– ⁷⁵	–	27	2 (7%)	Сърнево, изч., дн. с. Ломци
Торлак	1	–	14	3 (21%)	49	14 (29%)	гр. Цар Калоян
Тюрбелилер	–	–	20 ⁷⁶	3 (15%)	20	–	с. Горица
Филибелюлер	27	2 (7%)	40	3 (7%)	30	1 (3%)	с. Еленово
Хайдар кьой	8	1 (12%)	15	3 (20%)	48	6 (13%)	с. Кардам
Халифе-и деирмен	–	–	20	3 (15%)	56	3 (5%)	с. Балкански, общ. Разград

⁷⁰ Вписано като Гьорие-и Колокофча и Долна Колокофча.

⁷¹ Вписано 1 хане в селото, за населението на което е отбелязано, че се е разбягало.

⁷² Вписан като село Евренос, с друго име Кулфал Факъх, наричат го още Поп Алагъоз.

⁷³ Вписан като Сейиди зиммиан.

⁷⁴ Данните са от дефтер ОАК 217/8, датиран към периода между 1544–1561 г. [ТИБИ т. III].

⁷⁵ Селото е вписано в регистъра като Текке-и Бали бей.

⁷⁶ Отбелязано е, че спада към село Кара Велилер.

Хюсеинче	1	–	8	4 (50%)	11	1 (9%)	с. Осенец, общ. Разград
Чаир	29	–	74 ⁷⁷	4 (5%)	51	–	с. Камен, общ. Стражица
Ширмедлер	5	2 (40%)	36	2 (6%)	14	–	с. Берковски
Шушинче	3		25	6 (24%)	56	9 (16%)	с. Сушица, общ. Стражица
Юруклер	–	–	–	–	24	5 (21%)	с. Николаево. общ. Стражица
Ярдъм	37	6 (16%)	47	5 (11%)	31	1 (3%)	с. Помощица
	709	105 (14,8%)	1488	135 (9%)	1583	134 (8,5%)	

⁷⁷ Домакинствата му са вписани заедно с тези на Хаджи Ахмед.